

ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ ТА ЙОГО НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ФІКСАЦІЯ

THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINTY AND ITS REGULATORY AND LEGAL FIXATION

Явецький Т.В., здобувач кафедри права
імені академіка УАН о. Івана Луцького
ЗВО «Університет Короля Данила»

Метою статті є всебічне дослідження принципу правової визначеності як ключового елементу верховенства права, аналіз його нормативно-правового закріплення, а також виявлення основних проблем і викликів, що виникають у процесі реалізації цього принципу в сучасній правовій системі. У статті досліджується принцип правової визначеності як ключовий елемент верховенства права, який, незважаючи на відсутність прямого закріплення в окремих міжнародних і національних джерелах, набув широкого визнання через практику Європейського суду з прав людини. Визначено, що принцип правової визначеності прямо не закріплений у національному законодавстві, але є невід'ємною складовою принципу верховенства права, який закріплений у статті 8 Конституції України. Це положення слугує основою для інтерпретації й практичного застосування принципу правової визначеності в українській правовій системі. Визначено, що норма права повинна відповідати вимогам чіткості, зрозумілості, однозначності та передбачуваності, що є важливою умовою для ефективної правової політики та стабільного правового регулювання. Увагу приділено також проблемам реалізації правової визначеності в Україні, зокрема: дублюванню законодавчих положень, поширенню бланкетних і відсилочних норм, використанню оціночних понять без критеріїв, а також відсутності стабільної судової практики. Вказується, що це ускладнює доступ громадян до розуміння своїх прав та обов'язків, порушує їх легітимні очікування та створює загрозу непередбачуваності. Наголошено на необхідності системного підходу до правотворчості, забезпечення узгодженості норм, формування цінностей правової політики, стабільності законодавства та розвитку правової культури як суспільного явища. Важливе місце займає також правове виховання, яке сприяє формуванню у громадян здатності самостійно орієнтуватися у правовому полі без зовнішньої допомоги. Акцент зроблено на важливості заохочення в праві через інституційну підтримку, стабільність правового середовища та довіру до правових інститутів. У підсумку обґрунтовано, що принцип правової визначеності має стати наріжним каменем правової реформи та національної правової стратегії, спрямованої на забезпечення справедливості, безпеки та правової передбачуваності.

Ключові слова: верховенство права, правова визначеність, правова культура, правова політика, правове виховання, правотворчість, норма права, заохочення в праві, заохочувальні норми права, цінності правової політики.

The purpose of the article is a comprehensive study of the principle of legal certainty as a key element of the rule of law, an analysis of its regulatory and legal consolidation, as well as the identification of the main problems and challenges that arise in the process of implementing this principle in the modern legal system. The article examines the principle of legal certainty as a key element of the rule of law, which, despite the absence of direct enshrinement in certain international and national sources, has gained wide recognition through the practice of the European Court of Human Rights. It is determined that the principle of legal certainty is not directly enshrined in national legislation, but is an integral part of the principle of the rule of law, which is enshrined in Article 8 of the Constitution of Ukraine. This provision serves as the basis for the interpretation and practical application of the principle of legal certainty in the Ukrainian legal system. It is determined that a legal norm must meet the requirements of clarity, comprehensibility, unambiguity and predictability, which is an important condition for effective legal policy and stable legal regulation. Attention is also paid to the problems of implementing legal certainty in Ukraine, in particular: the duplication of legislative provisions, the proliferation of blanket and reference norms, the use of evaluative concepts without criteria, and the lack of stable judicial practice. It is pointed out that this complicates citizens' access to understanding their rights and obligations, violates their legitimate expectations and creates a threat of unpredictability. The need for a systematic approach to law-making, ensuring the consistency of norms, the formation of legal policy values, the stability of legislation and the development of legal culture as a social phenomenon is emphasised. Legal education also plays an important role, as it helps citizens develop the ability to navigate the legal field independently without external assistance. Emphasis is placed on the importance of encouraging the rule of law through institutional support, a stable legal environment, and trust in legal institutions. In conclusion, it is justified that the principle of legal certainty should become the cornerstone of legal reform and national legal strategy aimed at ensuring justice, security and legal predictability.

Key words: rule of law, legal certainty, legal culture, legal policy, legal education, law-making, legal norm, incentives in law, incentive legal norms, values of legal policy.

Актуальність теми. У сучасних умовах розвитку правової системи України особливої значущості набуває принцип правової визначеності, як складова принципу верховенства права. Його значення виходить за межі суто юридичної категорії і набуває міждисциплінарного характеру, що охоплює як нормативно-правову базу, так і правозастосовну практику. Водночас, незважаючи на офіційне визнання цього принципу на рівні Конституції України (стаття 8) та рішень Конституційного Суду України, в національному законодавстві досі спостерігається нестабільність, фрагментарність і концептуальна нечіткість у його реалізації, що негативно впливає на передбачуваність права та юридичну безпеку особи.

Особливу увагу заслуговує думка науковців (Л. Луць, М. Савчин, Г. Остапенко та ін.), які вказують на те, що правова визначеність не завжди закріплюється безпосередньо у нормативно-правових актах, а її зміст формується переважно через практику Європейського суду з прав людини.

Це викликає труднощі у правозастосовній діяльності, зокрема через дублювання норм, нечіткість дефініцій, велику кількість бланкетних і відсилочних норм, а також часті законодавчі зміни, що суперечать вимогам стабільності правового регулювання.

Складність і багатогранність забезпечення правової визначеності особливо проявляється у конкретних галузях права, де можемо спостерігати відсутність уніфікованих підходів до тлумачення базових понять, юридичні колізії, що створює неоднозначність у правозастосуванні та порушує принцип правової визначеності.

У цьому контексті особливого значення набуває розробка проєктів оновленого законодавства, зокрема Кримінального кодексу України, де вперше принцип юридичної визначеності зафіксовано як окрема норма. Це свідчить про поступове формування нової правової культури нормотворення, однак практичне втілення зазначеного принципу залишається фрагментарним і недостатньо ефективним.

Отже, наявність суттєвих теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із реалізацією принципу правової визначеності, зумовлює необхідність комплексного наукового осмислення його природи, змісту, ознак, а також його закріплення у національному законодавстві.

Метою статті є всебічне дослідження принципу правової визначеності як ключового елементу верховенства права, аналіз його нормативно-правового закріплення, а також виявлення основних проблем і викликів, що виникають у процесі реалізації цього принципу в сучасній правовій системі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В. Панкратова у дисертації «Принцип правової визначеності: загальнотеоретичний аспект» (2015) обґрунтовала важливість принципу правової визначеності в законодавчій системі та нормотворчості [6]. Окрім того досліджувала загальнотеоретичну характеристику принципу правової визначеності, історичні витoki, роль у правотворчості та вимоги до судового рішення з огляду на правову визначеність. О. Щербанюк та Л. Бзова аналізують застосування принципу юридичної визначеності при розгляді адміністративних справ та виокремлюють такі складові: «визначеність» і «стабільність» як ядро принципу, що включає елементи нормотворчості (норми, набуте право) та судової практики (*res judicata*, легітимні очікування) [12].

О. Ярема досліджував принцип правової визначеності як вимогу стабільності правовідносин в адміністративному судочинстві [13]. Зокрема, системну роль принципу, його функції та місце у механізмі правового регулювання, з огляду на норми закону і судову практику.

М. Смокович у своїх працях аналізує теоретичні аспекти й практичне застосування принципу в адміністративному судочинстві. Вчений робить особливий акцент на ключові законодавчі категорії, такі як «якість закону», «стабільність судових рішень», «легітимні очікування», які закріплюють законодавчий зміст принципу правової визначеності [11].

Виклад основного матеріалу. На думку Л. Луць «принцип правової визначеності першочергово не був зафіксований ні у міжнародних, ані у національних джерелах права і його наповнення здійснюється ЄСПЛ в процесі розгляду справ та забезпечення принципу верховенства права. А відтак і донині переважаючою є думка, що принцип правової визначеності є складовою принципу верховенства права. Хоча у праві Європейського Союзу це самостійний принцип права» [3, с. 25].

Основу нормативно-правового закріплення принципу правової визначеності становить положення статті восьмої Конституції України, відповідно до якого в Україні визнається і діє принцип верховенства права.

Слушно зауважує М. Савчин, що «Конституція вносить системність у право, визначає вихідні засади національного права, наповнює його своїм змістом, пронизує єдиними принципами та цінностями. Правова єдність конституції також означає відсутність у ній прогалин, оскільки вона інтегрує позитивістську і природно-правову правові доктрини. Писаний характер конституції зумовлений насамперед вимогами правової визначеності, згідно з якими конституційні положення підлягають конкретизації і деталізації у поточному законодавстві, а також в адміністративній та судовій практиці. Водночас її текст є «відкритим» через інститут прав людини і основоположних свобод, які лише визнаються через позитивне визначення у конституції, та їх каталог не обмежується лише її приписами» [10, с. 25].

Згідно з рішенням Конституційного Суду України «у контексті статті 8 Конституції України юридична визначеність забезпечує адаптацію суб'єкта правозастосування до нормативних умов правової дійсності та його впевненість у своєму правовому становищі, а також захист від свавільного втручання з боку держави у сферу його прав.

Юридичну визначеність необхідно розуміти через такі її складові: чіткість, зрозумілість, однозначність норм права; право особи у своїх діях розраховувати на розумну та передбачувану стабільність існуючого законодавства та можливість передбачати наслідки застосування норм права (легітимні очікування). Таким чином, юридична визначеність передбачає, що законодавець повинен прагнути чіткості та зрозумілості у викладенні норм права. Кожна особа залежно від обставин повинна мати можливість орієнтуватися в тому, яка саме норма права застосовується у певному випадку, та мати чітке розуміння щодо настання конкретних юридичних наслідків у відповідних правовідносинах з огляду на розумну та передбачувану стабільність норм права» [8; 9]. Н. Міловська вказує, що «важливим проявом правової визначеності в контексті передбачуваності (прогнозованості) правових норм у практиці Конституційного Суду України є Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 20 грудня 2017 року № 2-р/2017 та від 27 лютого 2018 року № 1-р/2018» [4, с. 60].

Як наголошує Л. Луць та П. Гуйван «слід зазначити, що принцип правової визначеності часто не закріплений ні у міжнародних, ані в національних джерелах права. У юридичній літературі висловлюється позиція, що правова визначеність набула значення принципу міжнародного та національного права з прийняттям Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а формування її змісту та сутності було зроблено шляхом тлумачення тексту Конвенції під час розгляду конкретних справ Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ) [3, с. 22; 1].

Стаття 3 Закону України «Про правотворчу діяльність» серед принципів правотворчої діяльності вказано і принцип правової визначеності, зокрема зазначено, що правотворча діяльність здійснюється відповідно до принципів: 1) верховенства права, що включає, але не виключно, принципи законності, юридичної визначеності, запобігання зловживанню повноваженнями, рівності перед законом та недискримінації, доступу до правосуддя [7].

На проблемні аспекти застосування правової визначеності в Україні вказує Г. Остапенко, а саме, що «однією з вимог правової визначеності виступає чіткість, ясність, недвозначність правових положень, доступність їх змісту до громадян. Правові приписи та зміст правового регулювання має бути зрозумілий і передбачуваний громадянам і вони повинні мати можливість самостійно, без сторонньої чи професійної допомоги визначити правомірну поведінку від неправомірної, розуміти зміст правового припису, узгоджувати свої дії з ним. При цьому правозастосовна практика органів влади та суду має бути послідовна, дискреційні повноваження обмеженими, а рішення судів остаточними та виконуваними. Несприятливими факторами, що можуть спричинити порушення принципу правової визначеності, при чому одночасно кількох його вимог є: дублювання положень законодавства; велика кількість бланкетних та відсилочних норм; наявність оціночних понять за відсутності чітких критеріїв такої оцінки; нестабільність, швидка змінюваність законодавства. На перший погляд ці фактори стосуються тільки законодавства і становлять недоліки нормотворення, однак через такі недоліки у процесі правозастосування створюється неоднозначна правозастосовна практика, порушується передбачуваність» [5, с. 54].

Окрім того Г. Остапенко вказує, «що при внесенні змін до законодавства повсякчас порушуються вихідні методологічні принципи системності та взаємоузгодженості: нормативний акт чи норма, яка підлягає зміні, вилучається з системи, проводиться її зміна та вдосконалення. І хоча сама по собі норма вже позбавлена недоліків, її взаємодія з іншими правовими нормами може спричинити неузгодженості та, як наслідок, порушення принципу правової

визначеності. Ще одним викликом для правової визначеності є існування оціночних понять, що притаманне в тій чи іншій мірі положенням законодавства і забезпечує його гнучкість та динамізм. З одного боку такі поняття забезпечують універсальність правового регулювання, з іншого боку їх сприйняття пов'язане з певною суб'єктивною оцінкою» [5, с. 54].

Г. Остапенко констатує, що «принцип правової визначеності як елемент верховенства права притаманний українській правовій системі. Незважаючи на однаковість щодо його визнання, на шляху його практичного втілення наявна низка несприятливих перешкод: дублювання положень законодавства, наявність оцінних понять за відсутності чітких критеріїв такої оцінки; нестабільність та швидка змінюваність законодавства. Дані недоліки спричиняють порушення принципу правової визначеності тягне непередбачуваність. Є необхідність забезпечення систематичного методологічного підходу при реформі законодавства та про можливість забезпечення правової визначеності ще на етапі нормотворчості» [5, с. 54].

Т. Лисько й Ю. Репкіна вказують на «відсутність правової визначеності щодо поняття корупційного кримінального правопорушення, що спричиняє неоднозначне тлумачення закону про кримінальну відповідальність та породжує неоднакову практику його застосування. Різноманітність наукових визначень зумовлена відсутністю законодавчої дефініції поняття «корупційне кримінальне правопорушення» [2, с. 169]. А також констатують «значні прогалини у чинному кримінальному законодавстві в царині регулювання суспільних відносин з «корупційним елементом», що прикро впливає на стан боротьби з корупційними кримінальними правопорушеннями, породжує суттєві розбіжності у тлумаченні КК, який повинен відповідати принципу правової визначеності та термінологічної точності» [2, с. 172].

Н. Міловська підкреслює, що «в умовах суттєвої суперечливості правової бази, невизначеності та дублювання норм права під загрозою опиняються такі фактори, як стабільність правового статусу учасників цивільних відносин, зрозумілість їх прав та обов'язків, свобода дій. Це зумовлює необхідність загальнотеоретичного комплексного аналізу принципу правової визначеності вимог, які складають його зміст, у процесі як правотворчої діяльності в цілому, так і під час оновлення цивільного законодавства зокрема» [4, с. 58].

На цю є проблему вказує і Г. Остапенко, а саме, що «однією з вимог правової визначеності виступає чіткість, ясність, недвозначність правових положень, доступність їх змісту до громадян. Правові приписи та зміст правового регулювання має бути зрозумілий і передбачуваний громадянам і вони повинні мати можливість самостійно, без сторонньої чи професійної допомоги вирішити правомірну поведінку від неправомірної, розуміти зміст правового припису, узгоджувати свої дії з ним. При цьому правозастосовна практика органів влади та суду має бути послідовна, дискреційні повноваження обмеженими, а рішення судів остаточними та виконуваними. Несприятливими факторами, що можуть спричинити порушення принципу правової визначеності, при чому одночасно кількох його вимог є: дублювання положень законодавства; велика кількість бланкетних та відсилочних норм; наявність оціночних понять за відсутності чітких критеріїв такої оцінки; нестабільність, швидка змінюваність законодавства. На перший погляд ці фактори стосуються тільки законодавства і становлять недоліки нормотворення, однак через такі недоліки у процесі правозастосування створюється неоднозначна правозастосовна практика, порушується передбачуваність» [5, с. 54].

Принцип правової визначеності в українському праві, хоча й не завжди прямо закріплений у нормативно-пра-

вових актах, є ключовим елементом верховенства права та має фундаментальне значення для правової системи. Його формування в національному контексті значною мірою відбувалося під впливом практики Європейського суду з прав людини, що шляхом тлумачення положень Конвенції сформував зміст цього принципу.

Правова політика держави, що визначає загальні засади формування та реалізації права, має забезпечувати сталість, послідовність і узгодженість нормативної бази. Принцип правової визначеності є складовою цінностей правової політики, яка повинна бути орієнтована не лише на обмеження, а й на заохочення в праві, тобто створення умов для добровільного, усвідомленого дотримання правових норм. У цьому контексті важливими інструментами виступають заохочувальні норми права, які спрямовані на стимулювання правомірної поведінки, розвиток правосвідомості та підвищення рівня активності громадян у правовій сфері.

Не менш важливим чинником є правове виховання, що формує у громадян розуміння змісту правових норм, усвідомлення обов'язків і відповідальності, а також довіру до правової системи як механізму справедливого регулювання суспільних відносин. Підвищення рівня правової культури як елемента загального громадянського розвитку є необхідною умовою повноцінної реалізації принципу правової визначеності.

Висновки. Принцип правової визначеності, хоча не завжди прямо закріплений у національному законодавстві, є невід'ємною складовою принципу верховенства права, який закріплений у статті 8 Конституції України. Це положення слугує основою для інтерпретації й практичного застосування принципу правової визначеності в українській правовій системі. Пряме закріплення принципу правової визначеності спостерігається, зокрема, у: Законі України «Про правотворчу діяльність» (ст. 3), де правова визначеність названа серед ключових принципів правотворчості. Спроби такого закріплення спостерігаємо і в проекті КК України. Це важливий крок у напрямку формалізації принципу в українському законодавстві та розвитку правової доктрини.

Аналіз новітнього законодавства свідчить про поступове інституціоналізування принципу правової визначеності – як у вигляді загальних засад, так і через конкретні норми щодо зрозумілості та ясності термінології, меж дискрецій та стабільності застосування. Однак, попри формалізацію, у правозастосуванні зберігається низка викликів щодо: дублювання правових норм, великої кількості бланкетних і відсилочних норм, вживання оціночних понять без чітких критеріїв, частих змін у законодавстві, відсутності єдиної судової практики.

Саме це ускладнює реалізацію принципу правової визначеності, породжує правову непередбачуваність та ставить під сумнів здатність суб'єктів правовідносин орієнтуватися в правовому полі без звернення до фахової допомоги.

Отже, ефективна реалізація принципу правової визначеності вимагає: системності у правотворчій діяльності, системної узгодженості норм, стабільності правової політики, чіткості законодавчих формулювань, єдності судової практики, підвищеної відповідальності законодавця та суду за дотримання стандартів верховенства права, підвищення рівня правової культури.

Лише за умов цілісного підходу можлива реальна реалізація принципу правової визначеності як правового гаранту безпеки, прогнозованості та справедливості для всіх учасників правових відносин. Водночас такий принцип належить до цінностей правової політики держави й повинен послідовно втілюватися у всіх сферах суспільного життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуйван П. Д. Правова визначеність як складова частина принципу верховенства права. *Альманах міжнародного права*. 2017. Вип. 17. С. 11–21.
2. Лисько Т. Д., Репкіна Ю. Є. Проблеми правової визначеності юридичних дефініцій корупційних кримінальних правопорушень: деякі теоретичні та правозастосовні аспекти. *Юридичний вісник*. 2020. № 4(57). С. 169–174.
3. Луць Л. А. Принцип правової визначеності: сучасний стан та перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 21–27.
4. Міловська Н. В. Принцип правової визначеності в контексті оновлення цивільного законодавства. *Нове українське право*. 2022. Вип. 1. С. 57–63.
5. Остапенко Г. Принцип правової визначеності: від визнання до застосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 53–56.
6. Панкратова В. Роль принципу правової визначеності у процесу правозастосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія Право. Випуск 33. Том 1. С. 35–38.
7. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серп. 2023 р. № 3354-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>.
8. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень розділу I, пункту 2 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-VIII.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень розділу I, пункту 2 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-VIII від 23 січня 2020 року № 1-р/2020.
10. Савчин М. В., Марчук Р. В. Основні принципи діяльності конституційного суду України по тлумаченню Конституції України. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 83–89.
11. Смокович М. Принцип правової визначеності в адміністративному судочинстві: окремі теоретичні засади та практичне застосування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. № С. 116–127.
12. Щербанюк О., Л. Бзова. Застосування принципу юридичної визначеності при розгляді адміністративних справ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2022. № 70. С. 364–367.
13. Ярема О. Принцип правової визначеності як вимога стабільності правовідносин в адміністративному судочинстві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2003. № 5. С. 449–454.